Veres András

A választás kényszerében:
Ady és Kosztolányi – Király István megközelítésében

A sárospataki *Király István 100* című konferencián 2021. október 15-én megtartott előadás bővített szövege

Közismert, hogy Ady Endre és Kosztolányi Dezső nem kedvelték egymást. A költői pályára tudatosan készülő Kosztolányi Dezsőt és Babits Mihályt hidegzuhanyként érte az *Új versek* megjelenése. Úgy élték meg, hogy Ady eléjük vágott, és méltatlanul aratja le az újítók dicsőségét; a budapesti irodalmi élet pedig egy olyan költővel társítja a modernséget, akinek stílusa gyökeresen eltér az övékétől. Amikor Kosztolányi a *Budapesti Napló* szerkesztőségébe került, kénytelen volt tekintettel lenni arra, hogy a lapja sztárként futtatja Adyt. Talán ezért támadt az a szerencsétlen ötlete, hogy a Párizsban tartózkodó költőtársa írjon az ő frissen megjelent verseskönyvéről. Nyilván kollegiális ajánlásra számított; nem merült fel benne, hogy nemcsak ő féltékeny Ady sikerére, hanem az is az övére. Végül is az *Új versek* után a *Négy fal között* volt az új költőnemzedék második jelentős verseskötete.

Ady figyelmét nem kerülte el, hogy Kosztolányi merőben más utakon jár, mint ő, és jó érzékkel, a költői hiúság messzemenő ismeretében és a provokációra kész újságíró profizmusával talált rá arra a formulára, amivel sikerült védtelenné tenni vetélytársát. Kinevezte, pontosabban *lefokozta* „irodalmi író”-vá, amivel kétségbe vonta Kosztolányi költészetének személyes alapját, emberi hitelét. Már a kortársak közül is sokan úgy fogták fel Kosztolányi 1929-ben írt pamfletjét, mint kései választ, illetve törlesztést a *Négy fal között* kötetről megjelent denunciáló szövegért.

Én bonyolultabbnak látom e kérdést, szerintem többről volt szó, mint személyes ellenszenvről, költői féltékenységről és versengésről vagy költészet-felfogásuk, művészi világképük ütközéséről. Kosztolányi számára már 1906-ban is, 1929-ben pedig még inkább *a magyar költészet jövője* volt a tét. A pamflet megírásában elsősorban az vezette – valójában azt sérelmezte –, hogy az Ady halála után kezdődő *új irodalomtörténeti korszakban* is őt tolják előtérbe, holott közben nagyot változott a világ, és Ady már nem szereplője az irodalmi életnek. (Részletesen igyekeztem

bemutatni és bizonyítani álláspontomat a *Kosztolányi Ady-komplexuma: Filológiai regény* című könyvemben, Budapest: Balassi Kiadó, 2012.)

Az persze nyilvánvaló, hogy a két költőóriás – és hozzátenném: a két kitűnő újságíró, *showman* és reklámszakember − kölcsönös ellenszenvet érzett egymás iránt. Nemcsak eltérő érdeklődésüknek és kulturális poggyászuknak volt ez köszönhető, hanem életvitelük és ízlésük különbözőségének is. Társaságban nem egyszer még az ellentétesen megkötött nyakkendőjük miatt is megszólták egymást.

Ady számára elsősorban a *politika* volt a legfőbb izgatószer, nemcsak újságíróként, hanem költőként is – tulajdonképpen neki sikerült a reformkor és a szabadságharc után szalonképtelenné vált közéleti lírát ismét elfogadtatnia. Politikai éleslátása több mint száz év távolságából még inkább figyelemre méltó; kevesen ismerték annyira az elmaradottságához öntudatosan ragaszkodó magyar mentalitást, mint ő. Kosztolányi viszont ügyetlenül mozgott a politikai küzdőtéren, ellentmondó, rossz döntéseivel csak lejáratta magát. Az ő igazi, meghitt terepe az *intimszféra* volt, ennek értékeit tisztelte és ismerte behatóan. Úgy gondolta, hogy akkor emeli tekintetét a lehető legmagasabbra, amikor az emberi lét és nem-lét végső nagy talányaira próbál rákérdezni. Ady politikai érdeklődését eleve idejétmúlt, költőietlen iránynak vélte.

Nem annyira kettejük egymásnak feszülése a meglepő, mint inkább az, hogy ez *áthagyományozódott* az utókorra is, amely egyoldalúan foglalt állást egyikük vagy másikuk mellett. Kosztolányi támadása Ady és kultusza ellen nemcsak 1929-ben keltett riadalmat és felháborodást, hanem még jó félévszázadon át. Ugyanakkor a tabudöntögető hetilap, *A Toll* újabb, 1938-as ankétján az akkor harmincas éveiben járó költőnemzedék még határozottabban határolta el magát Ady költészetétől, mint Kosztolányi. Legjelentősebb tagjai, Vas István és Weöres Sándor egyaránt elavultnak mondták Adyt. Németh Andor pedig – aki az 1929-es vitában még Ady mellett állt ki − 1937-ben már nemcsak folytathatatlannak tartotta hagyományát, hanem vele szemben éppen Kosztolányit nyilvánította korszerűnek, őt tette meg az újabb költőnemzedék eligazodási pontjának.

1945 után – a magyar költészet trónjára emelt Petőfi−Ady−József Attila „szentháromság” tagjaként – Ady a hivatalos kultúrpolitika legteljesebb támogatását élvezte. Kosztolányi *Összes versei*nek még az 1984-es kiadásából is kicenzúrázták gondos kezek az Adyról írt tréfás rímjátékait. Kosztolányi műveit viszont elhallgattatták, egy évtizeden át nem engedték megjelenni őket. A hatvanas években valamelyest módosult a helyzet, a politikai enyhülés átrendezte a hivatalos irodalmi kánont. A „Lobogónk: Petőfi” jelszavát felváltotta a „Lobogónk: József

Attila", és közben valamiképp átsiklottak Ady fölött. A hetvenes-nyolcvanas években újra felfedezték Kosztolányit (igaz, elsősorban a szépprózaírót), miközben Ady kultusza erőteljesen visszaszorult.

*

Király Istvánt sem kerülte el az Ady és Kosztolányi közötti választás kényszere. 1986-ban megjelent Kosztolányi-könyvének előszavából az derül ki, hogy sárospataki diákként Ady bűvöletében élt ugyan, de felfigyelt Kosztolányira is. Pestre kerülve pedig – 1940 és 1945 között – Kosztolányi Ádám baráti köréhez tartozott, amely a hozzá hasonló magányos, otthontalan, perem-létre szorult tehetséges ifjakat vonzotta magához. Kosztolányi meghatározó hatása nemcsak a családi köteléknek volt köszönhető, hanem a sajátjukéval rokon élethangulatnak és nézőpontnak is. Egyrészt Kosztolányi biedermeier-ízű, az intimszférát felértékelő költészetének, amely megvetette és kizárta az őrült és ártó külvilágot, másrészt Esti Kornél polgárpukkasztó, játékos ötleteinek, amelyek kitörési mintát kínáltak, és átélhetővé tették az apró, rejtett lázadásokat. „[N]em pusztán irodalomként: életalakítón is belénk vésődtek a Kosztolányi-művek – számolt be Király 1986-ban az akkori helyzetükről. – Az éjszakában éltünk, tagadtuk az otthont, a boldogsághitet, a valahol-létet. Legfőbb problémánk: önmagunk sorsa, az emberlét mikéntje összegeződött számunkra az ő verseiben." (Király István, *Kosztolányi: Vita és vallomás. [Tanulmányok]*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986, 17.)

Csöppet sem meglepő, hogy 1945 után, amikor Király Istvánnak messzemenő következményekkel járó döntést kellett hoznia arról, hogy mit kezdjen életével, *elfordult* a Kosztolányi által felkínált, passzivitásra kárhoztató szerepektől. Belépett a kommunista pártba, nem törődve református lelkész apja és családja felháborodásával. Úgy vélem, 1945-ben ez még tisztán elvi döntés lehetett: *elköteleződni a társadalom radikális megváltoztatása mellett.* Ám nem sokkal későbbi tevőleges szerepvállalása a közéletben már a karrierépítésének is emeltyűje volt. Új barátaival együtt neofita buzgalommal és ritka szakmai alapossággal vetette rá magát a marxista irodalom tanulmányozására. Az emigrációból hazatért Lukács Györgynek lett tanítványa, és Révai Józsefet választotta politikai kalauzának.

Teljes szívvel vetette bele magát az új világ honosításába, nemcsak politikai írásaiban, de *az irodalmi kritikáiban, irodalomtörténeti munkáiban is a szocialista Magyarország harcos propagandistája lett*. Valójában ez csak értékválasztásában, a megváltás-eszmény tartalmában jelentett éles fordulatot, magának a megváltás-eszménynek elismerésében korántsem.

Már sárospataki diákként – önvallomásai szerint is − a kurucos-szabadságharcos hagyomány mellett Szabó Dezső és Németh László hatottak rá leginkább, márpedig ők a nemzet megmentését tűzték ki célul, s ennek érdekében nemcsak a kapitalizmust ostorozták, hanem a szabadelvűséget is. Jóllehet Lukács György „romantikus antikapitalistának" nyilvánította őket, de az ő marxistának tudott kapitalizmusellenessége is velejéig antiliberális volt, akárcsak azoké. Révai József pedig a szocialista államot úgy tüntette fel, mint ami a népi mozgalom álmait is megvalósítja, és a nép felemelkedését – legalább a szavak szintjén − politikai-társadalmi forradalomtól várta.

Király egész életére szóló ideológiai útravalót kapott Lukácstól és Révaitól. Mindvégig az *individualizmus* fantomjával hadakozott, az önzés és az anarchia melegágyának tekintette, valamifajta elvont (pontosabban ismételten újradefiniált) *kollektivizmus* nevében, amely hivatott volt képviselni minden hátrányos helyzetben levő közösséget, a falusi „alsóvég"-től a „peremvidékre" szorult népeken át a gyarmati sorból nehezen kiszakadó harmadik világig. Csupán arról feledkezett meg, hogy a modern kor nem ismer komolyan vehető emberi felszabadulást számottevő *individualizáció* nélkül, a közösség pedig nemcsak felhajtóerő lehet, hanem gúzsba kötő, bénító akadály is.

Ady költészetének megbecsülésében is *folytonosság állt fenn* régi és új mesterei között. Szabó Dezső és Németh László éppen e költővátesztől eredeztették saját nemzetmentő utópiájukat. Lukács György a századelőn az elsők között állt ki az új idők új dalosa mellett, s még öreg korában sem győzte hangoztatni, hogy Ady világnézeti fordulatot indított el benne. Révai pedig az 1910-es években induló generáció tagjaként eleve Ady bűvöletében nőtt fel, és − mint azt Sinkó Ervin *Optimisták* című regénye oly érzékletesen felidézi − nemzedéktársaival együtt mintegy anyanyelvként ismerte és beszélte Ady verseit.

Nem kívánok belebonyolódni az életrajzi vonatkozásokba. Témám szempontjából elegendő arra szorítkoznom, hogy megállapítsam: Király érdeklődésében és gondolkodásában *Kosztolányit végül teljesen kiszorította Ady*. A Kosztolányival való szakítás viszonylag gyors volt, a rátalálás Adyra – a sárospataki indíttatás ellenére − csak később következett be.

Nem véletlen, hogy a Kosztolányi ellen 1946-ban, 1947-ben bekövetkezett politikai indítékú ideológiai támadássorozat spiritusz rektora, Szabó Árpád éppen Király új baráti köréből került ki. Lukács György is részt vett ebben a hadjáratban, és bár gondos mérlegelésre intett Kosztolányi megítélésében, de a költőnek az ellenforradalmi *Új Nemzedék* Pardon-rovatában játszott szerepére helyezte a hangsúlyt,

Kosztolányi valóban dicstelen vállalkozására. Szabó Árpád számára pedig magától értetődő volt, hogy vádiratát *az Adyval való ellentétre* építse. Nem hagyott kétséget a támadássorozat valódi tétje felől: „A Kosztolányi-kérdés – írta − valljuk csak be őszintén, a magyar irodalom és ezen keresztül a magyar szellemi élet jogfolytonosságának a kérdése is. Mert arról van itt szó voltaképpen, hogy a Petőfi–Vajda–Ady–József Attila vonal lesz-e szellemi fejlődésünk értékmérője, vagy a másik, az Arany–Babits–Kosztolányi és az utóbbi kettő mai epigonjainak vonala." (Szabó Árpád, *Írástudóknak való*, Valóság, 1947/3. 202.) Tehát egy szocialista szelleműnek elképzelt *új magyar irodalmi kánon* kialakítása volt a cél, amibe Kosztolányi nem fért bele. Adyval való ellentéte *a magyar költészet egészére kiható* választási kényszerként jelent meg.

Király István nem folyt bele közvetlenül ebbe a vitába. Ám az 1947 végén megjelent, a móriczi életmű jelentőségét és időszerűségét hangsúlyozó tanulmányában igaztalan és sommás oldalvágást tett Kosztolányira, aki szerinte „a túlérett polgári fejlődéstől megcsonkított embereknek nagyszerű sorát teremtette meg ugyan alakjaiban, de nagy epikus vállalkozásaiban végső soron csődöt mondott." (Király István, *Móricz Zsigmond* (1947), in Uő, *Petőfitől Tandoriig*: *Tanulmányok, esszék, interjúk*, szerk. Agárdi Péter, Soltész Márton, Budapest: Osiris Kiadó, 2021, 228.) Ez a retorika nem állt messze Szabó Árpádétól, aki így ítélkezett a Kosztolányit védelmezők legfőbb adujának számító *Édes Anna* fölött: „Ez a regény is, bár részleteiben vérlázítóan forradalminak mutatkozik, nagy egészében mégis sokkal inkább *ellen*forradalmi, reakciós." (Szabó Árpád, i. m. 206.)

Király István utóbb azzal indokolta elfordulását, hogy „az 1945 utáni értelmiségi önrevízió vállalói", mint ő maga is, belátták, hogy „az *Esti Kornél* írójától sugallt világkép is hozzájárult az 1945 előtti »bűntelen bűnösséghez«, az életszégyenhez, a nem-cselekvéshez." (Király István, *Kosztolányi*, i. m. 364.) Elrettentő példaként hivatkozott Kosztolányinak a *Nyugat* béke-ankétján a *Mit tegyen az író a háború ellen?* kérdésre adott válaszára. „A háború szörnyű valóság – írta Kosztolányi. − Tiltakozni ellene erkölcsi kötelesség, ízlés és becsület dolga, de annyit ér, mint ünnepélyes kiáltványt felolvasni, hogy helytelenítjük a földrengést. Azt ajánlom tehát önmagunknak, hogy ne foglalkozzunk ilyen »nagy« kérdésekkel. Nem méltó ez hozzánk." (Kosztolányi Dezső, *Mit tegyen az író a háborúval szemben* [1934], in Uő, *Nyelv és lélek*, Vál. és s. a. r. Réz Pál, Budapest: Osiris Kiadó, 1999, 573.)

*

Tehát Király István is teljes szívvel támogatta 1945 után a magyar irodalomról kialakított új, szocialista szellemű fejlődésképet. Adynak a felemásan kapitalizálódó feudális rend ellen lázadó költészete és értekező prózája különösen alkalmasnak tűnt az akkori politikai-ideológiai meggondolások igazolására. (Ámbár ez így nem egészen pontos, hiszen az ötvenes évek elején a pártállam kultúrpolitikáját irányító Révai József már Ady és József Attila ún. „pesszimista", „dekadens" szövegeit is kizárta haladó hagyományainkból.) Ezekben az években irodalomtörténeti kutatásaiban Király még a klasszikus magyar szépprózát részesítette előnyben, Mikszáth Kálmánról írt monográfiát (1952).

Csak *1956 után*, a hatvanas évek közepén-végén alakította ki a maga Ady-koncepcióját, részben éppen Révaival polemizálva. Bár érzékelte a költő népszerűség-vesztését, mégis bízott abban, hogy a korábbi sematikus képet feledtetni képes azzal, ha minél *bonyolultabbnak*, összetettebbnek sikerül bemutatnia Ady gondolkodását és költészetét. Az ő megközelítésében így lett a költő több mint zseniális művész és tévedhetetlen szemű újságíró. Olyan példaképnek tüntette föl, akinek szellemisége még az 1960-as és 80-as években is irányadó, mert hozzásegít a mozgalmas, fordulatokban gazdag 20. századi történelem alapvető folyamatainak és eszméinek megértéséhez és helyes megítéléséhez.

E túlméretezett jelentőségtudat és megközelítésmód természetesen *szétfeszítette az irodalomtörténeti megközelítés kereteit* − nemcsak az elkészült kötetek áttekinthetetlen terjedelmével, hanem a kirakatba tett világmagyarázó szenvedélyével is. Mintha Király éppen azt jelölte volna meg Ady legfőbb érdemének, amit Kosztolányi 1929-ben leginkább kifogásolt: a költő *messianizmusát*, a tragikumon túlra lendülés esélyének káprázatát.

Király István nagyratörő vállalkozásának leginkább problematikus vonása szerintem *az ideologikus magyarázatok dominanciája*, ami a monográfia második részében különösen zavaró. (Az első rész 1970-ben, a második 1982-ben jelent meg.) Egyik tanulmányomban (*Király István Adyja,* Irodalomtörténeti Közlemények, 2020/2, 202−223.) igyekeztem kimutatni, hogy a hozzá leginkább közel álló kurucversek esetében is tapasztalni lehet: versolvasó érzékenysége és tárgyismerete miként marad alul az erőltetett ideológiai konstrukcióval szemben. Jóllehet világosan látta, hogy „mindig a vereség, az elhagyatottság állapotából tört fel ez a líra", mégis − önmagának tökéletesen ellentmondva − nem kevesebbet állított, mint hogy „[f]orma volt Ady számára a bujdosó kuruc kép: a sorsos magyarság érzésén belüli *forradalmiság* megtalált formája" (Király István, *Ady Endre*, Budapest: Magvető Kiadó, 1970, 2. kötet 708.), illetve

másutt: „[a] népi kivetettség és otthontalanság megélése váltotta ki végső soron ezt a sajátos forradalmi hangot.” (Uo. 706.)

A korai, 1909-es *Bujdosó kuruc rigmusa* című vers mintaszerű elemzésébe nem keverte bele a forradalmiságot, megelégedett a „mégis-morál” felmutatásával, ami ebben az esetben történetesen helytálló. A címszereplő ugyanis minden korábbi csalódása ellenére − a számára csak bajt hozó kuruckodás összes terhével a háta mögött − szívesen felcserélné lengyel emigránsként elnyert kényelmes és dologtalan életét azzal, hogy ismét hazai földön küszködjön vitéz módjára. Azt viszont Király figyelmen kívül hagyta, hogy a korai kurucversekhez képest az 1913-ban, majd a háború alatt írt költemények hangneme és nézőpontja *jelentős változást mutat*.

Példaképpen említem az 1913-as *Sípja régi babonának* című verset, melyben a kuruc szegénylegény *végleg búcsút vesz* a maga „átkozott” és „veszett” népétől, és − mintegy „fordított himnuszként” – Istentől nem az áldását kéri rá, hanem a verését. Később, a háborús években írt kurucversekben teljessé válik a lírai hős reményvesztettsége: „Nekem, pajtás, úgyis mindegy, / Farkas esz meg, ördög esz meg, / De megesznek bennünket.” – olvasható az 1915-ös *Kurucok így beszélnek* szövegében. A korábbi szerepjáték időközben átváltott *szerepvesztésbe*, méghozzá mélyebb, általánosabb érvénnyel. A kuruc kor anakronisztikus díszletei között immár *a személyiség ellehetetlenülésének modern élménye* kapott kifejezést. Ezekben a költeményekben *nyoma sincs valaminő mégis-morálnak* vagy bármifajta kiengesztelődésnek.

A Király István válogatott irodalomtörténeti tanulmányait közreadó, most megjelent *Petőfitől Tandoriig* című kötetbe bekerült a *Sípja régi babonának* elemzése is. A vers reményvesztett attitűdjét Király sem hagyhatta figyelmen kívül, be kellett látnia azt, hogy – az ő szavaival szólva − „[l]ogikai-szemantikai síkon vizsgálva a *Sípja régi babonának* című verset, a *távolítás*, a distancírozás alkotása… a költemény”. (Király István, *A megkötöttség verse: Ady Endre: Sípja régi babonának* [1973], in: *Petőfitől Tandoriig*, i. m. 91.) De a „mégis-morál” koncepciójától vezetve úgy próbálta meg kifogni a szelet a vitorlából, hogy a vers képi-zenei komponenseit játszotta ki a szöveg jelentése ellen. Azt próbálja szuggerálni, azt *látja bele* a képi-zenei elemekbe, hogy „a távolítással szemben *azonosulást*” sugallnak. (Uo.) Tehát a vershangzás és a metaforák keltette hangulat *ellentmond* a szövegszerűen kimutatható jelentésnek.

A hangzás természetesen belejátszik a vers értelmébe, de önmagában, egyoldalúan nem érvényteleníthetí azt, ami a szövegben

megjelenik. Lehetséges persze, hogy ellentét feszül a fegyelmezett, kimunkált versforma és a látomásos, zaklatott versszöveg között, de ilyenkor a vers hangulatát jellemző kevert hangnem a szövegjelentésre is felhívja a figyelmet. Az irónia vagy más összetett modalitás pedig ellenkezőjére fordíthatja a szó szerinti jelentést, de ennek is nyoma van a szövegben, például az állítás képtelenségének érzékeltetésével. A *Sípja régi babonának* esetében nem találok efféle jelentésmódosító útbaigazítást. (Egyedül a talányos cím okozhat az értelmező számára fejtörést.)

Következésképp nem tudom osztani a *Petőfitől Tandoriig* kötet szerkesztőjének véleményét, amely a verselemzéshez fűzött jegyzetben olvasható, miszerint e szöveg Király lírapoétikai módszerének „virtuozitását" demonstrálja. (I. h. 86.) Azzal a megállapításával viszont egyetértek, hogy – mint írja − „markáns dokumentuma" a szerző világszemléletének és nemzet-felfogásának.

Sajnos, éppen ez a baj. Király szerint e versben (is) „a hagyományos magyar szabadságharcos-kurucos hazaszeretet legbensőbb ismérve, a megkötöttségérzet" éledt újjá, „Ady forradalmisága teljesedett ki". (I. m. 103.) Monográfiájában pedig a kuruc ellenállást *közvetlenül megfeleltette* a gyarmati sorból kiszakadó népek 20. századi küzdelmének: „Az embermegalázás el nem fogadása, az imperializmus elleni tiltakozás újjáélesztett egy régi hagyományt. Az antiimperializmus később megjelenő modern harcosainak, a huszadik századi, harmadik világbeli gerilláknak *korai magyar másaként* kurucok vonultak Ady kései költeményeiben." (Király István, *Intés az őrzőkhöz: Ady Endre költészete a világháború éveiben 1914−1918*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 2. kötet 627.) A történeti tényekkel hadilábon álló megfeleltetés politikai-ideológiai célzatossága nyilvánvaló.

Mindez nem jelenti azt, hogy Király István Ady-tanulmányainak és könyveinek ne lennének szakmai szempontból értékes részeredményei, érdekes és érzékeny meglátásai, szerencsés formulái. Ám ahhoz képest, hogy értekező munkásságának számosabb részét teszik ki, a mérleg nem tűnik kedvezőnek. S éppen ezért tartom pályáján különös, meghökkentő fordulatnak kései Kosztolányi-könyvét.

*

A nyolcvanas években Kosztolányi került az írói rangsorok élére, egyáltalán nem túlzás *reneszánszáról* beszélni. Király joggal állapította meg második Ady-könyve megjelenését követően, hogy voltaképpen „ellenszélben" írta azt. A fölerősödő Kosztolányi-láz is közrejátszhatott

abban, hogy számot akart vetni azzal a költővel, aki ifjúsága meghatározó élménye volt, és akit utóbb megtagadott. Mi vitte rá? – csak találgatni tudom. Kései felismerése vagy netán lelkiismeret-furdalása? Vagy cáfolatul szánta az őt egyoldalúsággal, részrehajlással vádolókkal szemben? Vagy mint hajdani, autentikus ismerője kívánt beleszólni a Kosztolányiról támadt diskurzusba?

Könyve 1986-ban jelent meg, meglepően rövid idő alatt készült el. Szegedy-Maszák Mihály és jómagam, akik már régóta terveztük, hogy megírjuk a magunk Kosztolányi-könyvét, nem fogadtuk kitörő örömmel, hogy Király elénk vágott.

Talán képtelenségnek tűnik első pillantásra a Kosztolányi-könyv egybevetése az Adyról szóló életművel, hiszen párszáz oldalnyi szöveg aligha mérhető össze a sok ezernyi lapot kitevő teljesítménnyel. Ráadásul Király még mentegetőzik is Kosztolányi-könyve előszavában azért, hogy nem nyújt átfogó képet, és hogy nem tanulmányokat tesz közzé, hanem csak az olvasói élményeit rögzítő esszéket – némiképp ellentmondva az alcímnek. (Király István, *Kosztolányi: Vita és vallomás. [Tanulmányok]*, i. m. 7.)

Én úgy látom, hogy a könyv igenis *átfogó képet ad*. A regényíró ugyan kisebb figyelmet kap benne, mint a költő, de sort kerít Kosztolányi lírai életművének legjelentősebb, leginkább reprezentatív verseire, *A szegény kisgyermek panaszai*tól a *Boldog, szomorú dal*on és a *Halotti beszéd*en át a *Hajnali részegség*ig és a *Marcus Aurelius*ig. Nem annyit és nem olyan részletességgel, mint ahogy Ady esetében járt el, de ennek kifejezetten jótékony a hatása szerintem, mivel így jobban áttekinthető az összkép.

Azt is vitatnám, hogy csupán esszékről lenne szó. A szaktudományos apparátus valóban hiányzik, de nem ezen áll vagy bukik a dolog. Király a lehető legalaposabban tárgyalja a kiszemelt művek életrajzi és eszmei hátterét, mint ahogy az olyan bonyolult emberi kapcsolatok alakulását is, mint Kosztolányi és Ady vagy Kosztolányi és Babits viszonya egymáshoz. Könyve *lazán összekapcsolódó tanulmányok sorozatában* próbál meg szembenézni az életmű kiemelkedő alkotásaival és lezáratlan problémáival.

Ideologikus beállítottságát persze itt sem tagadja meg, de az ideológia nem terül rá mindent elfedő búraként az irodalomtörténeti anyagra, mint az Ady-értelmezésekben. A könyvnek kifejezetten előnyére válnak az ismételten jelentkező személyes vallomások, amelyek átélhetővé teszik az állítások mögött meghúzódó motívumokat. Legfontosabb formulái, mint a „részvétetika" és a „vendéglét-tudat", szerencsés módon utalnak Kosztolányi megfogalmazásaira. Hatásfokukat erősíti az is, hogy a szerző ezúttal kevesebb formulával beéri.

Igaz, akadnak olyan részek is, amelyek az Ady-elemzések ideologikus atmoszféráját idézik. Király csaknem félévszázad távlatából is úgy ítéli meg, hogy 1945 után elkerülhetetlen volt a vita Kosztolányi örökségével. Elismeri, hogy a fölötte gyakorolt kritika türelmetlen volt és részben igazságtalan, de szerinte ezt menti és érthetővé teszi, hogy a marxizmus felé forduló fiatal értelmiség önmaga fölött is ítéletet mondott, amikor Kosztolányit bírálta. (377.)

Az 1929-es Ady-revíziós vitát igyekszik tárgyilagosan, körültekintően és kiegyensúlyozottan elemezni. Nemcsak Kosztolányi művészi féltékenységét, sértettségét és rivalitás-érzetét jelöli meg motivációként, hanem azt is, hogy Adyval vitázva voltaképpen „a maga identitásáért, önalakításáért, saját törvényű világlátásáért, esztétikájáért küzdött". (317.) A könyv egyik érdemének tudom, hogy elsőként igyekezett alaposan földeríteni azt a szellemi és lélektani hátteret − *A Toll* című hetilap neoliberális és antiprovincialista írói gárdáját −, amelytől Kosztolányi 1929-ben jelentős bátorítást kapott pamfletje megírásához és megjelentetéséhez.

Csakhogy a fölöttébb körültekintő-beleérző lélektani-eszmei vizsgálódás *egyoldalú* világnézeti ítélettel zárul. Király akként összegezi véleményét, hogy bár Kosztolányi is a 20. század reprezentatív művésze, mint Ady, de nem fér hozzá kétség, hogy melyikük pozíciója jelent nagyobb értéket. Szerinte *Kosztolányi eltévedt a történelemben, míg Ady irányt akart és tudott mutatni benne*. Ezért a két ember ellentétében a személyiségközpontú és társadalomközpontú világkép, az individualizmus és a kollektivizmus, az én-izoláltság és a nembeliség-tudat, az antropológiai pesszimizmus és optimizmus feszült egymásnak. (351.) Király tulajdonképpen *világnézeti orientációk megszemélyesítőinek* fogja fel őket, és külön hangsúlyozza, hogy a Kosztolányi fölött gyakorolt marxista bírálat elsősorban nem róla, illetve nem csak róla szólt.

A könyv túlnyomó része azonban – szerencsére – a Kosztolányi-líra figyelemre méltó megértéséről tanúskodik. A tragikum és részvét kettősségében formálódott versek – a *Szegény anyám csak egy dalt zongorázik*, a *Halotti beszéd* és a *Számadás* – értelmezését adva, Király elismeri a közösségi érzés és az emberi szolidaritás hathatós jelenlétét és jelentőségét. Pozitív alternatívaként állítja szembe Kosztolányi demokratikus részvétetikáját Nietzsche vagy Heidegger arisztokratikus Übermensch-etikájával. (208−209, illetve 463.) De a költő lemondó gesztusaival, boldogtalanság-hitével, a schopenhaueri siralomvölgyet visszhangzó reménytelenségével sehogyan sem tud megbékélni.

Az *Édes Anna* alkalmat ad számára, hogy állást foglaljon abban a dilemmában, amely a regényről szóló irodalmat megosztja, tehát hogy „az úr-szolga ellentétet középpontba állító, az ellenforradalmi valóságot bíráló társadalmi regényként kell-e értelmezni, avagy sajátos, lételméleti kérdéseket felvető, preegzisztencialista parabolaként?" (128.) Király szerint mindkettő igaz, és éppen ez a kettősség adja a regény művészi erejét.

Kosztolányi hitvallásának tekinti a moviszteri magatartást, amely szerinte a doktort és magát az írót is kiszolgáltatja mindkét politika irányában: „A Moviszter-szerű kétfrontosan élő, a kommunistáktól »klerikális orvosnak«, a Druma-féle kereszténytől pedig »öreg bolsevikinek« tartott, el nem kötelezett élet volt Kosztolányi számára, az *Édes Annát* írva, végig az eszmény." (134.) Devecseri Gábort követve a regény igazi főszereplőit a Druma és Moviszter kettősben látja, akik szerinte − a *Varázshegy* Settembrinijéhez és Naphtájához hasonlóan − két, egymással végletesen szembenálló értékrendet testesítenek meg. (137−139.)

Érdekes ellentmondásnak látom, hogy a Királyhoz világnézetileg közelebb álló *Édes Annáról* kevesebb a mondanivalója, mint a számára igazi kihívást jelentő *Esti Kornélról*, amelyről a könyv terjedelmes zárófejezete szól. Nem véletlenül került a könyv végére, Király ugyanis az életmű legsúlyosabb és Kosztolányira leginkább jellemző esztétikai-etikai magatartás reprezentációját látta az *Esti Kornél*-szövegekben. Joggal mutat rá arra, hogy Babits elhibázott, lebecsülő véleménye azért érintette különösen érzékenyen Kosztolányit, mert számára Esti Kornél „nem pusztán egy ötlet, egy véletlen felvett játékos szerep volt, hanem világnézet, szépirodalmi mezbe burkolt filozófia; én- és létmagyarázat; önlegitimáció. S nem véletlen, hogy […] egy, a szükségessé vált belső számadást sürgető élmény, az Ady-revízió ugratta előtérbe nála ezt a hőst […] Meg akarta fejteni rajta keresztül az én az egyéniséget, az író önmagát. Kereste mintegy az identitását." (412−413.)

Király úgy véli, hogy akárcsak Stendhal regényhőse, Fabrice del Dongo a waterlooi csatatéren, úgy botladozott Kosztolányi a 20. század eleji magyar történelem zűrzavarában, forradalom és ellenforradalom útvesztői között. 1919 után *moral insanity*-ként bélyegeződött meg. „A felszínes, a jellemtelen ember szerepét osztotta ki a világ Kosztolányira – írja Király. − Azzal az Esti Kornéllal azonosította, akiről könyve első fejezetében önmaga beszélt." (414−415.) Kiss Ferenc nyomán ő is úgy gondolja, hogy az „öntanúsítás" szándéka, a *stigmatizáltság* elleni tiltakozás hívta létre Esti Kornél alakját. (419.) Nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy mivel Király is átélte a stigmatizáltság kínját (fiatalkori náci-

szimpátiával, illetve az ötvenes évek vitáiban elvtelenséggel vádolták), különösen közel érezhette magához Kosztolányi lélekállapotát.

Itt nincs terem részletesen kitérni az *Esti Kornél*ról szóló fejezetre. Úgy gondolom, hogy Király eltúlozza a nyitó fejezetben sugallt beállítást és Esti Kornél alakjának jelentőségét. Valójában a kötet túlnyomó részében feltűnően passzív, többnyire háttérben maradó címszereplő fényévekre van a nyitó fejezet kirobbanó, erőszakos figurájától. Tehát a könyv nyitánya korántsem tekinthető kulcsnak a többi fejezethez (mint azt nemcsak Király, hanem az értelmezők legtöbbje véli), hanem álarcos játék, amelynek *legfőbb célja felkelteni az olvasó érdeklődését* – vagyis legalább részben a reklámot szolgálja. Ennek érdekében Kosztolányi nem riad vissza attól, hogy – önmagát megkettőzve − kiélezett, drámai helyzetet teremtsen, és ehhez olyan hasonmásra volt szüksége, aki nyugtalanító, sőt fenyegető hatást kelt. Szerintem nem kis kajánsággal villant fel életrajzi vonatkozásokat is, amikor az őt politikai kétkulacsossággal vádoló közvélekedést bevonja a hasonmásával folytatott viaskodásba. (Ezt már az *Édes Anna* befejezésében is megtette, méghozzá nyíltan.)

A kötet többi fejezete azonban nem folytatja tovább ezt a beállítást (és ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a nyitó fejezet akkor készült el, utolsóként, amikor a kötet anyaga már összeállt). Következésképp Esti Kornél alakja a továbbiakban körvonalazatlanná és, azt is megkockáztatom, jelentéktelenné válik. Tehát a könyvben az „identitás-keresés", az „én- és létmagyarázat", „önlegitimáció" nem Esti Kornél alakjából következik, hanem a bemutatott, szokatlanabbnál szokatlanabb helyzetek és a hozzájuk kapcsolódó reflexiók révén. Kosztolányi ezekben a történetekben (néhány kivételtől eltekintve) az elbizonytalanítás felülmúlhatatlan mesterének bizonyul.

Király végül így összegezi az Esti Kornél-történetekben megjelenő írói magatartás mérlegét: „Tragédiaérzés s ironikus felette lebegés, melybe azonban az ösztönös életszeretet következtében, az azzal együtt járó elemi etikai készségek hatására belejátszott két, az énen túlmutató, a világ − a másik ember és a természet − felé utat nyitó érzés: részvétetika s vendéglét-tudat − ez jelentette az Esti Kornél-i tartás lelki képletét. […] Egy nehéz korba vetve […] − megkötő eszmék, célok nélkül élve, a maradéktalan belső széthullásban − megóvott ez a teljes, végleges önmegsemmisítéstől. Elviselhetővé tette mégis az életet, lehetővé tette az emberként létezést. Nem válaszolta meg azonban még részletekben sem a valóság adta kérdőjeleket." (468−469.)

Én nem tudom, hogy az akkori „nehéz korba vetve" (vagy akár azóta, az újabb nehéz korokban) sikerült-e valakinek valaha is kielégítően

megválaszolnia „a valóság adta kérdőjeleket”. De még ha elfogadnánk is, amit Király Kosztolányi szemére vet, az sem kisebbíti művészetének értékeit (mint ahogy ő maga sem gondolja másképp). Azt hiszem, túl mereven fogta fel és alkalmazta az *eldönthetetlenséget* hangsúlyozó sajátos Kosztolányi-attitűd ellen felhozható érveket. Ám azt aligha lehet tagadni, hogy neki sikerült az egyik legérdekesebb, leginkább jellegzetes és ma sem megkerülhető interpretációt adnia Kosztolányiról.

Befejezésképpen röviden szólnék arról, hogy Király Istvánnal foglalkozni számomra hasonló időutazást jelent, mint amilyen az ő számára lehetett Kosztolányi. Évekig tanítottam a tanszékén, tudomásul vette, hogy nagyon mást gondolunk a világ dolgairól. Nemcsak a tanszéki értekezleteken folytattunk heves vitákat egymással, hanem akkor is, amikor látogatóban jártunk egymásnál. Talán nem tévedek abban, hogy közös múltunkhoz vagyok hű, amikor folytatom az akkor megkezdett vitát.